

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Ivana Barić

**Opus Caspara Davida Friedricha u kontekstu
njemačkog romantizma**

Završni rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Opus Caspara Davida Friedricha u kontekstu njemačkog romantizma

Završni rad

Student/ica:

Ivana Barić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Sofija Sorić

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Barić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Opus Caspara Davida Friedricha u kontekstu njemačkog romantizma** rezultat mojeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojeg rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojeg rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja	2
3. Ciljevi.....	2
4. Njemački romantizam.....	2
5. Rani period, 1774. – 1806.....	4
5.1. Školovanje i formiranje stilskog izraza	4
6. Zrelo razdoblje, 1806 – 1826.	6
6.1. Jezik Simbola	6
6.2. Lutalice	9
7. Kasni period i smrt, 1827. – 1840.....	10
8. Zaključak	11
9. Literatura	13

Opus Caspara Davida Friedricha u kontekstu njemačkog romantizma

Caspar David Friedrich bio je najistaknutiji predstavnik njemačkog slikarstva romantizma u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegov opus nastao je pod utjecajem romantičarskih tendencija karakterističnih za Njemačku koje se mogu prepoznati prema fenomenima kao što su nacionalizam, individualizam i simbolizam. Friedrichovo stvaralaštvo obilježilo je školovanje u Danskoj gdje je razvio svoj umjetnički izraz pod utjecajem danskih neoklasicističkih slikara i nizozemskih baroknih pejzažista. Dolaskom u Dresden pada pod utjecaj romantičarskih ideja suvremenika i počinje promišljati o religiji, misticizmu i nacionalnoj svijesti. Njegov se opus u većini sastoji od pejzaža koji predstavljaju filozofske, religijske ili političke alegorije sa specifičnim jezikom simbola koje preuzima iz mitova o porijeklu, kršćanstva i poezije romantizma. Naglašen je meditativan učinak prirode na čovjeka kojeg Friedrich u svojim pejzažima predstavlja kao romantičarskog intelektualca koji luta prirodom u potrazi za samoćom i otkupljenjem.

Caspar David Friedrich, njemački romantizam, pejzažno slikarstvo, simbolizam

1. Uvod

Tema ovog završnog rada je opus Caspara Davida Friedricha u kontekstu njemačkog romantizma. Romantizam se u Njemačkoj počeo formirati krajem 18. stoljeća i trajao je sve do polovice 19. stoljeća. Friedrich koji je rođen 1774. godine u to je vrijeme bio jedan od mladih umjetnika koji su se kretali u krugovima intelektualaca ranog romantizma. Početkom 19. stoljeća, pod utjecajem danske kultura i umjetnosti, vlastitih razmišljanja i opće atmosfere ranog romantizma počeo je intenzivno slikati u svom ateljeu u Dresdenu.

Djela Caspara Davida Friedricha pokazuju neke od ideala njemačkog romantizma. Cilj ovog rada je analizirati utjecaje romantičarskih ideja na opus umjetnika te ga smjestiti u kontekst vremena i dominantnih tendencija. Ono što je važno napomenuti jest umjetnikov osobni duh i poimanje umjetnosti za koju je sam izjavio kako „umjetničko djelo (sliku) treba osjetiti duhovnim okom“.¹ Friedrich je, dakle, na umjetnost gledao kao na nešto spiritualno, subjektivno, kao sredstvo izražavanja vlastitog duha.

Njegovim opusom dominiraju pejzaži. Uglavnom je riječ o krajoliku kojeg je imao priliku vidjeti u svom rodnom kraju ili oko Dresdenu u kojem je proveo cijeli život. Friedrich je bio jedan od rijetkih slikara koji nikada nisu posjetili Italiju, ali je sam smatrao kako to nije potrebno.² Friedrichovi pejzaži nisu samo obične slike koje kopiraju stvarnost, već je riječ o njemu svojstvenim alegorijskim pejzažima u koje unosi simbole koji stvaraju naknadnu sliku. Pejzaž nije samo pejzaž, nego slika koja služi za promišljanje o životu, smrti, religiji i dr.

¹ A. GRAHAM-DIXON 2012., 308.

² L. SIEGEL 1978., 17.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Prilikom istraživanja za ovaj rad koristila sam dvije temeljne monografske jedinice koje se bave umjetnikovim opusom i problematikom istog. Norbert Wolf u monografiji *Caspar David Friedrich 1774 – 1840 – The Painter of Stillness* analizira pojavu motiva i tematiku djela koje obrađuje prema sličnosti, dok Linda Siegel u djelu *Caspar David Friedrich and the Age of German Romanticism* analizira umjetnikov opus kronološki i u kontekstu njemačkog romantizma. U svom radu koristim kronološki pristup, ali i odvajanje opusa prema specifičnostima. Ostale jedinice literature koristila sam kao informativne cjeline pomoću kojih sam glavnu tematiku rada smjestila u kontekst vremena i prostora, odnosno kulturno-umjetničkih tendencija na području Njemačke u prvoj polovini 19. stoljeća.

3. Ciljevi

Ciljevi ovog rada su specificirati tematiku i korištene motive unutar opusa C. D. Friedricha, smjestiti opus umjetnika u kontekst pokreta njemačkog romantizma te prepoznati utjecaje pokreta na stvaralaštvo i pojavu određenih fenomena.

4. Njemački romantizam

Romantizam se kao slojevit umjetnički pokret javlja u Europi krajem 18. stoljeća i traje sve do polovice 19. stoljeća. Začetak pokreta najznačajniji je za područje Njemačke gdje se diskurs formirao unutar filozofije, umjetnosti, književnosti i glazbe kao odgovor na abnormalno stanje prouzrokovano nepovoljnom geopolitičkom situacijom naspram bujanja visoke kulture.

Etimološki, naziv romantizam, dolazi od riječi roman, koji je u vrijeme romantizma smatran idealnom poetičnom formom literarnog stvaralaštva. Ideja o pojmovima romantično i roman javlja se u tekstovima njemačkog filologa i filozofa Friedricha Schlegela koji pojam romantično objašnjava kao nešto što je „nalik na roman“ (*romantrig*).³ Pri tom valja napomenuti kako se Schlegel referirao na srednjovjekovne viteške i pustolovne romane koji

³ A. O. LOVEJOY 1916., 386.

su obogaćeni fantastičnim narativom služili svojim čitateljima za bijeg od stvarnosti.⁴ Roman je kao književna forma bio izrazito cijenjen i shvaćan kao dugačka poezija u prozi koja je u vrijeme romantizma bila glavno sredstvo izričaja individualnosti.⁵ Individualizam koji proizlazi iz poezije te se prenosi u romane i druge oblike umjetnosti postao je jedno od glavnih obilježja romantizma. Pokret ranog romantizma, Sturm und Drang, čiji su začetnici Johann Wolfgang von Goethe i Friedrich Schiller, zagovarao je individualne slobode i racionalizam.⁶ Ideje o individualizmu potakle su umjetnike njemačkog romantizma na introspektivno izražavanje u kombinaciji s općim ozračjem ideja kojima su se nastojali prikloniti.

Nacionalizam i potraga za mitom o porijeklu okarakterizirali su mnoge nacionalne romantizme u Europi. Ovdje nije toliko riječ o političkom nacionalizmu koliko o kulturnom nacionalizmu čiji je cilj otkriti ima li pojedini narod kulturno-antropološko izvorište. Važno je napomenuti kako govorimo o vremenu francuske revolucije i Napoleonovih ratova kada se razvijaju ideje republikanizma i budi svijest o naciji i nacionalnosti. Upravo je u Njemačkoj o nacionalizmu pisao Johann Gottfried Herder koji problematizira pitanja naroda i narodnosti, jezika i nacije. Spominje *Ossian* kao idealan primjer narodne poezije, odnosno nacionalne poezije koja podržava mit o porijeklu.⁷ Otkrivanje porijekla naroda značilo je otkrivanje i učvršćivanje identiteta istog, povodom toga njemački romantičari okreću se prošlosti kako bi „osigurali“ budućnost. Giuseppe Cocchiara u djelu *Storia del Folklore in Europa*, govori kako je iznad njemačkog romantičarskog individualizma postojao germanizam, identitet zajednice, plemena koje ima neke zajedničke karakteristike.⁸

Traganje za prošlošću, njemačke romantičare dovest će do srednjovjekovlja i tradicije koji će se pod utjecajem folklornih oblika i misticizma oblikovati u djela kao što su bajke braće Grimm i pejzaži s ruševinama gotičkih katedrala Caspara Davida Friedricha. Eskapizam u svijet mašte i bajki, u prirodu i tajnovite krajolike pod utjecajem je orijentalizma koji na prijelazu stoljeća doživljava svoj vrhunac. Fuzija fantastičnog svijeta srednjovjekovlja koji pruža neki oblik naivne, neokaljane stvarnosti i tajnovitosti, tradicije i težnje ka mističnom i lutanju rezultirala je mnoštvom djela slobodoumnih intelektualaca-umjetnika. U umjetnosti

⁴ A. W. PORTERFIELD 1916., 480.

⁵ W. BENJAMIN 2007., 113.

⁶ K. FRANCKE 1895., 84.

⁷ G. COCCHIARA 1984., 215.

⁸ G. COCCHIARA 1984., 247.

dominira jezik simbola i alegorija čija je brojnost beskonačna upravo zbog individualne interpretacije istih.⁹ Romantičarski simbolizam proizlazi iz subjektivnog doživljaja trenutnih tendencija i ideja kao što su nacionalizam, individualizam, eskapizam, *weltschmerz*¹⁰ te općeg osjećaja tjeskobe prouzrokovanog Napoleonovim ratovima.

5. Rani period, 1774. – 1806.

Caspar David Friedrich je rođen 5. rujna 1774. u mjestu Greifswald na području Pomeranije¹¹. Roditelji su bili luterani iz grada Silesie, poznatog uporišta protestantizma još od vremena Reformacije.¹² Friedrich je bio šesto od desetero djece proizvođača sapuna i svijeća Adolfa Gottlieba Friedricha i Sophie Dorothea Bechly koja je umrla kad je imao 7 godina. Pet godina kasnije Friedrich je svjedočio nesreći u kojoj mu je mlađi i najbliži brat smrtno stradao prilikom utapanja u zaleđenom jezeru.¹³ Ovi događaji ostavili su traga na umjetniku kojega će prijatelji i suradnici često opisivati kao melankoličnu osobu i tipičnog romantičarskog intelektualca blijede puta udubljen u svoje misli.¹⁴

5.1. Školovanje i formiranje stilskog izraza

U dobi od 16 godina formalno je započeo školovanje kod J. G. Quistorpa - arhitekt i učitelj crtanja - na sveučilištu u Greifswaldu. Linearna preciznost i jasnoća na njegovim kasnijim djelima pokazuju utjecaje upravo Quisorpovih metoda. Greifswaldski učitelj crtanja omogućio je svojim učenicima dostupnu svoju kolekciju renesansne i barokne umjetnosti. Caspar je bio fasciniran Adamom Elsheimerom što se vidi na primjeru Elsheimerovog djela *Bijeg u Egipat* (Sl.1, ulje na bakru, oko 1609., Alte Pinakothek, München) gdje se uočava jedno treperavo osvjetljenje Mjeseca kakvo će Friedrich kasnije koristiti na svojim djelima.¹⁵ Od ostalih slikara koji su utjecali na Friedricha u ranom periodu školovanja, važno je navesti flamanskog slikara Claesa Berchema od kojega je preuzeo način na koji se figure kreću u krajoliku, točnije, okrenutost leđima promatraču. Otvorene i pomalo sumorne krajolike

⁹ K. FRANCKE 1895., 93.

¹⁰ Kolektivan osjećaj melankolije i bespomoćnosti.

¹¹ Današnja pokrajina Mecklenburg-Zapadno Pomorje na sjeveroistoku Njemačke.

¹² L. SIEGEL 1978., 5.

¹³ N. WOLF 2003., 17.

¹⁴ L. SIEGEL 1978., 8.

¹⁵ L. SIEGEL 1978., 7.

vjerojatno je počeo slikati pod utjecajem Adriaena van Ostadea i flamanskih baroknih slikara kao što je Rembrandt.¹⁶

Godine 1794. odlazi na Akademiju u Kopenhagen koja mu je omogućila sistematično studiranje prema pravilima koja su bila uvelike slična njegovom, do tad, formiranom izrazu s naglaskom na crtežu i egzaktnom reproduciranju stvarnog svijeta. Na Akademiji je uvježbavao skiciranje krajolika na otvorenom¹⁷, vješto kopiranje stvarnosti kojemu dodaje alegorijske elemente (utjecaj romantičarskog simbolizma) - Friedrichova verzija neoklasicističkog akademizma. Krajem 18. i početkom 19. stoljeća pioniri romantizma u Njemačkoj tražili su ravnotežu između neoklasicizma i romantičarskih tendencija individualne slobode. Transformacija od neoklasicizma do romantizma postepeno traje tijekom Friedrichovog razvoja kao slikara.

Na Akademiji u Kopenhagenu na Friedricha ostavljaju utjecaj njegovi profesori i danski slikari druge polovice 18. stoljeća. Među najvažnijim se ističe Jens Juel, profesor na Akademiji, od kojeg Friedrich preuzima maglovitu atmosfersku krajolika i daleke proplamsaje svjetla.¹⁸ Friedrich i danski slikari slikaju slične pejzaže, ali ovdje nije nužno riječ o Friedrichovom kopiranju starijih slikara ili preuzimanje egzaktnog motiva, već je riječ o sličnom podneblju Baltika i njegovog zaleđa kakvo se može vidjeti i u Danskoj i na sjeveroistoku Njemačke. Friedrichovi profesori na akademiji predstavljali su skupinu umjetnika koja je prema stilskom izrazu bila na između neoklasicizma i „predromantizma“ pod utjecajem nordijske mitologije i Ossiana.¹⁹ Osim danskih neoklasicista i flamanskog baroknog slikarstva pejzaža na Friedricha je utjecao i opus francuskog baroknog pejzažista, Claudea Lorraina.²⁰ Lorrainovi pejzaži nakon zalaska Sunca s tamnim siluetama visokog drveća nedvojbeno se mogu usporediti sa Friedrichovim pejzažima.

Iz ovog ranog perioda nema značajnijih djela već je riječ o crtežima olovkom ili sepijama, te pokojem akvarelu koji prikazuju krajolik Friedrichovog rodnog kraja – Pomeranije. Friedrichova umjetnost odražava određenu dozu Pomeranijskog nacionalizma. Lokalna topografija prikazana je na mnogim djelima: pješčane plaže duž obale Baltičkog

¹⁶ L. SIEGEL 1978., 8.

¹⁷ N. WOLF 2003., 18.

¹⁸ L. SIEGEL 1978., 11.

¹⁹ N. WOLF 2003., 18.

²⁰ L. SIEGEL 1978., 13.

mora, livade i pašnjaci na uzvisinama, crnogorične šume te otvoreno more.²¹ Na crtežu *Veliki grob pored mora* (Sl. 2, olovka, kist i sepija, 1806-7., Staatliche Kunstsammlungen, Weimar) prikazan je krajolik umjetnikovog rodnog kraja povezan s arheološkim istraživanjima na početku stoljeća. Učenja o pretpovijesnim ruševinama postala su popularna u Europi u ranim desetljećima romantizma. Istraživanja su bila potaknuta zbog istraživanja danskog znanstvenika Christiana Thomsena koji je istraživao otok Rugen poznat kao turističko odredište zbog legendi, izoliranosti i mističnosti to lokaliteta. Riječ je o dolmenima germanskih plemena - veliki kameni blokovi kao nadgrobni spomenici.²² Rani crteži i skice pokazuju fascinaciju upravo ovakvim krajolikom kojim dominira visoka vegetacija i stijene. Crtež *Križ u planinama* (Sl. 3, olovka i sepija, 1805-6., Staatliche Museen, Berlin) primjer je pejzaža s alegorijskom intervencijom vjerskog motiva kakav će biti čest u kasnijem periodu.

Nakon završetka Akademije Friedrich se na kratak period vraća u Greifswald, a potom odlazi u Dresden gdje će boraviti do kraja svog života. Njemačka u periodu ranog romantizma nije imala značajnije kulturno-političko, ali Dresden je ubrzo postao grad u kojemu se okupila jedna manja skupina intelektualaca i umjetnika. Friedrich je u Dresdenu stekao brojne prijatelje i suradnike okupljene oko njegovog ateljea posredstvom kojih je stigao u dodir sa suvremenim idejama ranog romantizma.²³

6. Zrelo razdoblje, 1806 – 1826.

6.1. Jezik simbola

Rani njemački romantizam obilježilo je postojanje dviju struja: Jena i Heidelberg romantičari. Caspar David Friedrich je bio priklonjen Jena struji koja ga je vjerojatno privukla svojim stavovima prema umjetnosti. Filozofija Jena škole nalaže kako umjetnost treba sagledavati u širem kontekstu zbog toga što je umjetnost oblik reprezentacije unutrašnjeg stanja čovjeka. Kako je riječ o reprezentacijama ideja i neopipljivog, bitnu ulogu u umjetnosti, prema Jena školi, imaju simboli i alegorije.²⁴

²¹ L. SIEGEL 1978., 6.

²² L. SIEGEL 1978., 7.

²³ L. SIEGEL 1978., 17.

²⁴ L. SIEGEL 1978., 27.

U ovom periodu, Friedrich je razvio novi koncept pejzaža. Nesumnjivo je smatran najvećim njemačkim pejzažistom upravo zbog raskidanja s tradicijom i reprezentiranja duha ranog 19. stoljeća u Njemačkoj preko simbola i alegorija u svojim djelima.²⁵ On spaja motive romantičnog šumskog krajolika i vjerskih simbola te na taj način predstavlja duh romantizma koji voli međusobno prožimanje religije i prirode. Upravo ovakav koncept spajanja transcendentnog i mističnog s prirodom može se vidjeti na djelima kao što su *Križ u gori* (Sl. 4, oltar Tetschen, ulje na platnu, 1808., Gemäldegalerie, Dresden) i *Opatija u hrastovoj šumi* (Sl. 5, ulje na platnu, 1809-10., Schloss Charlottenburg, Berlin). Na primjeru *Križa u gori* vidimo prikaz visokog raspela na stijenama okruženim crnogoričnom vegetacijom. Izvor svjetlosti nalazi se iza stabala i stijena te iz niskog kuta obasjava cjelokupni prizor. Ovakvo mistično osvjetljenje pojačava kontraste na slici te glavni motiv raspela ostavlja u mraku, tj. strana koja je okrenuta prema promatraču je mračna. Ovo nije tipična sakralna slika unatoč glavnom motivu raspela. Friedrich ovdje zapravo uvodi jedan religijski simbol unutar stjenovitog pejzaža stvarajući alegorijski prikaz mistične vjerske simbolike koju spaja s prirodom. Likovni kritičar Basilius von Ramdohr zamjerio je Friedrichu podmuklo ubacivanje i dominaciju pejzaža na oltarnoj slici, ne shvaćajući kako romantičarske ideje o religioznosti odbacuju tradicionalnu ikonografiju za koju se smatra kako otežava povezivanje čovjeka s Bogom.²⁶ Opatija u hrastovoj šumi primjer je Friedrichovog pejzaža kao spiritualne i kulturne simboličke forme. Riječ je o meditativnom, pronicljivom prikazu pogrebne procesije u krajoliku hrastove šume unutar kojeg se nalaze ruševine gotičke crkve. Ova prikaz sadrži više simbola i referenci koje se mogu povezati s romantizmom. Pogrebna procesija predstavlja romantičarska razmišljanja o prolaznosti života. Prožimanje prirode i motiva ruševina gotičke crkve simboliziraju prevlast prirode nad religijom, odnosno postepeno napuštanje tradicionalne religioznosti i okretanje ka misticizmu. Dolazi do dekonstruiranja dominantne ideologije čije se kolabiranje prikazuje u vidu ruševina. Istovremeno, prizor povezuje sakralno i profano, crkvu i motiv junačkog ognjišta.²⁷ Crkva sadrži u sebi tradicionalni motiv poganske prošlosti koji se veže uz potragu za nacionalnim identitetom. Hrastova šuma također može biti dio poganskog aspekta alegorije – hrast je bitan simbol u slavenskoj mitologiji, a Friedrich potječe iz pokrajine u kojoj se susreću germanska i slavenska (njemačka i poljska) kultura. Svjetlost Mjeseca i magla obavijaju cijeli prizor u mističnu atmosferu koja polagano, poput zastora, otkriva simboliku slike.

²⁵ L. SIEGEL 1978., 55.

²⁶ L. SIEGEL 1978., 55.

²⁷ S. F. EISMAN 1994., 132.

Njemački *weltschmerz* i prikazivanje tragične čovjekove sudbine u stvaralaštvu C. D. Friedricha potječu iz dominantnih ideja ranog romantizma te obiteljskih tragedija koje su ga pogodile tijekom ranog djetinjstva. Umjetnikov odnos prema smrti je kombinacija prihvaćanja sudbine, ali i mistificiranje trenutka smrti i pogreba. Smrt kao trenutak se nikad ne pojavljuje u Friedrichovim djelima, ali zato slika groblje i grobne rake kao simbole prolaska života. Djela kao što su *Groblje u snijegu* (Sl. 6, ulje na platnu, 1826., Museum der bildenden Künste, Leipzig) i *Ulaz u groblje* (Sl. 7, ulje na platnu, 1825., Gemäldegalerie, Dresden). *Groblje u snijegu* prikazuje netom iskopanu grobnu raku u kojoj se još uvijek nalazi lopata te snijegom zametene nadgrobne spomenike. U pozadini se nalazi kameni zid i ulaz sa lučnim otvorom te gole grane drveća. Sablasna atmosfera uvelike je naglašena na slici *Ulaz u groblje* gdje Friedrich postavlja par figura, muškarca i ženu, koji stoje tik uz ulazni pilon i zagledavaju prema groblju kao da ih je strah tog mjesta. Groblje je prikazano neobično pusto, s nakošenim nadgrobnim spomenicima, a iznad tla se pruža neobična magla koja zrači titravom svjetlošću. Ovaj prikaz govori o čovjekovom strahu od smrti i dokaza o prolaznosti života. Slični motivi prisutni su na slici *Stablo s vranama* (Sl. 8, ulje na platnu, 1822., Musée du Louvre, Pariz). Vrane često simboliziraju nešto zloslutno, smrt ili nesreću, a staro, oštećeno stablo koje polako odumire također može ukazivati na prolaznost života i odumiranje.

Čest simbol u romantizmu bio je prozor, odnosno gledanje kroz prozor. Prozor simbolizira otvaranje čovjekovog uma, okretanje prema prirodi, otvorenom prostoru i meditativne trenutke u danu.²⁸ *Žena na prozoru* (Sl. 9, ulje na platnu, 1822., Nationalgalerie, Berlin) tipičan je primjer kontemplativne scene uz prozor. Portretirana žena je vjerojatno Caroline Bommer, Friedrichova supruga koju je naslikao u intimi njihovog doma. Lik žene je okrenut leđima promatraču, što je uobičajeno za Friedricha, te promatra kanal rijeke Elbe kroz prozor.²⁹ Mračna unutrašnjost prostorije simbolizira zatvorenost i zatočenost, dok svijetli tračak pejzaža s jarbolom i visokim drvećem u pozadini ukazuje na novi svijet koji postoji van prostorije. Jarbol može simbolizirati putovanje, plovidbu na otvorenom moru, širenje horizonta. Prema N. Wolfu, temeljna odrednica prema kojoj se određuju značenja simbola na slici je prozor iznad ženske figure. Riječ je o simbolu križa koji trenutno zadaje kontekst ostalim simbolima na slici pa tako luka i usidreni brodovi simboliziraju život nakon smrti, a

²⁸ L. SIEGEL 1978., 55.

²⁹ N. WOLF 2003., 15.

rijeka simbolizira smrt.³⁰ Sličan prizor prikazuje djelo *Sestre na balkonu* (Sl. 10, ulje na platnu, 1820., Hermitage, St. Petersburg). Dvije sestre stoje na balkonu, okrenuta leđima promatraču, promatraju gradski krajolik s gomilom jarbola u luci i gotičkom katedralom u pozadini. Daleko Sunce skriveno iza oblaka, pruža tek toliko svjetlosti da se mogu razabrati najbitniji motivi, ali većina kompozicije ostaje u mračnoj maglovitoj atmosferi.

Motivi brodova, jarbola i brodoloma mogu biti dijelovi različitih alegorijskih prikaza. Brod može služiti kao sredstvo bijega na otvoreno more, na osamu, daleko od gradske vreve što se kao simbolički prikaz može vidjeti na kompoziciji *Na brodu* (Sl. 11, ulje na platnu, 1819., Ermitaž, St. Petersburg). Prikazan je par, mladić i djevojka, kako sjede na pramcu i promatraju more. *Ledeno more* (Sl. 12, ulje na platnu, 1824., Kunsthalle, Hamburg) prikazuje zaleđeno more i oštre sante leda unutar kojih se nalazi nakrenuti, gotovo potonuli brod koji je opći simbol za potonule nade. *Izlazak Mjeseca na moru* (Sl. 13, ulje na platnu, 1822., Nationalgalerie, Berlin) prikazuje mladića i dvije djevojke kako sjede na obali mora i promatraju brodove koji plove prema njima. Ova kompozicija postat će predložak za romantične prizore zalaska Sunca. U slučaju ove kompozicije nije nužno riječ o nekoj lijepoj, romantičnoj sceni jer brodovi koji se vraćaju možda ne donose dobre vijesti pa je atmosfera utoliko tjeskobna, a ne romantična.

6.2. *Lutalice*

Njemački romantizam prirodu je doživljavao kao transcendentalni prostor gdje intelektualac ili umjetnik dolazi kako bi promišljao o romantičarskim idejama, kako bi preispitao sebe, kako bi meditirao. Krajolik preuzima ulogu vjerske institucije gdje čovjek odlazi u potragu za spiritualnim, gdje se odlazi namjerno izgubiti kako bi pronašao mir. To namjerno lutanje najčešći je oblik prikazivanja čovjeka u krajoliku na Friedrichovim pejzažima. Lutalice koji stoje nad stijenama, u šumi ili ispred zalaska sunca za pučinom nalaze se u kontemplativnom trenutku kojeg Friedrich oblikuje tako da figure uvijek postavlja okrenute leđima promatraču skrivajući njihove ekspresije i misli. Pejzaži su često slikani kao daleka, nedostižna i velika prostranstva koja metaforički govore o tome kako je čovjek malen i nemoćan u odnosu na veličine u prirodi.³¹

³⁰ N. WOLF 2003., 15.

³¹ N. WOLF 2003., 31.

Izraz „Waldeinsamkeit“ upravo je produkt njemačkog romantizma, a označava osjećaj sjete i usamljenosti koje su lutalice tražili šetajući šumom.³² *Waldeinsamkeit* je prisutan na Friedrichovim djelima kao što su *Lovac u šumi* (Sl. 14, ulje na platnu, 1814., privatna kolekcija) i *Lutalica iznad magle* (Sl. 15, ulje na platnu, 1818., Hamburger Kunsthalle, Hamburg). Slika *Lovac u šumi* prikazuje lovca koji polako korača prema mračnoj crnogoričnoj šumi. Okrenut leđima promatraču skriva svoje emocije, ali sumorna atmosfera i tama prema kojoj se kreće govore o tjeskobi i usamljenosti lika. Smatra se kako je zapravo riječ o izgubljenom vojniku koji sluša pjev vrane koja sjedi na osušenom deblu, a simbolizira pogrebnu pjesmu. Slika se može tumačiti i u kontekstu nacionalizma i političkih prilika u Njemačkoj. Naime ova beznadna situacija asocira na poraz Napoleonove vojske tijekom oštre zime u Rusiji (koraci koje je zameo snijeg) ili kao trenutna politička situacija u Njemačkog gdje visoko drveće simbolizira stare njemačke patriote, a mlada crnogorica u prednjem planu, nove, post-ratne generacije.³³ *Lutalica iznad magle* je slika koja najčešće asocira na romantizam. Friedrich je naslikao čovjeka oslonjenog o štap kako stoji na golim stijenama i promatra magloviti daleki krajolik koji se pruža ispred njega. Lik lutalice stoji iznad razine krajolika kojeg promatra te je u mogućnosti gledati niske oblake kako se polako razmiču i otkrivaju šume i stjenovit pejzaž. Ova scena prikazuje tipičnog romantičarskog intelektualca koji, izgubljen u prirodi i svojim mislima promatra mistični krajolik.

Mjesec je u romantizmu bio predmet mašte, bajki, nadnaravnog, fantastičnog pa se tako javlja i u djelima C. D. Friedricha. Mjesec slikama pruža treperavo osvjetljenje nalik na zalazeće sunce te kao takav blagi izvor svjetlosti postaje predmetom fascinacije likova na Friedrichovim slikama. Dvije identične kompozicije: *Promatranje mjeseca* (Sl. 16, ulje na platnu, 1819-20., Gemäldegalerie, Dresden) te slika *Muškarac i žena promatraju mjesec* (Sl. 17, ulje na platnu, 1824., Nationalgalerie, Berlin) prikazuju dvoje ljudi u istom krajoliku kako promatraju mjesec. Na prikazu muškarca i žene paleta je nešto svjetlija i bogatija, dok je na kompoziciji s dva muškarca paleta više monokromatska, a ambijent puno mračniji. Lutalice na ovim slikama ne lutaju sami, već u paru i predstavljaju intimni trenutak zbližavanja dvoje prijatelja ili ljubavnika koji su zajedno utonuli u svoje misli.

Smatra se kako je Friedrich naslikao vlastiti portret na djelu *Redovnik pored mora* (Sl. 18, ulje na platnu, 1809., Nationalgalerie, Berlin). Prikazan je u daljini, na obali, odjeven u

³² L. SIEGEL 1978., 26.

³³ N. WOLF 2003., 41.

redovnički habit kako promatra otvoreno more. Osjećaji samoće i uzvišenosti dominiraju ovom jednostavnom kompozicijom. Friedrich se „odjenuo“ kao redovnik zbog meditativnog učinka promatranja mora te jedne spiritualnosti koja se povezuje upravo s boravkom u prirodi koja polako ruši tradicionalnu ideologiju i pruža čovjeku bolju povezanost s transcendentalnim.

7. Kasni period i smrt, 1827. – 1840.

U ovom periodu nastaje manji broj djela uglavnom pejzaži kao što su *Riesengebirge* (Sl. 19, ulje na platnu, 1830-5., Nationalgalerie, Berlin) i *The Grosse Gehege near Dresden* (Sl. 20, ulje na platnu, 1832., Gemäldegalerie, Dresden). Friedrichovo zdravstveno stanje se pogoršalo, a nove tendencije u politici i umjetnosti ostavile su ga bez naručitelja te je njegovo imovinsko stanje bilo nepovoljno.³⁴ Svijest o prolaznosti života i sve veće utonuće u promišljanje o smrti i životu nagnale su Friedricha da se posveti temama vezanim uz smrt i ciklus života. Tako je nastalo djelo *Ciklus života* (Sl. 21, ulje na platnu, 1835., Museum der bildenden Künste, Leipzig). Slika obuhvaća tri životne dobi: djetinjstvo, zrelost i starost. Riječ je o alegorijskom prikazu obitelji: roditelji s djecom i starac koji im se približava. Djeca i roditelji okrenuti su prema promatraču, dok starac korača okrenut leđima. Ovdje su prisutni svi omiljeni motivi slikara: čovjek okrenut leđima promatraču, zalazak sunca na otvorenom moru, brodovi. Ciklus života je svojevrsni oproštaj C. D. Friedricha koji sumira svoje životno i umjetničko iskustvo na jednoj slici. Godine 1835. pretrpio je teži moždani udar od kojega je ostao djelomično paraliziran, ali je nastavio slikati sve do 1839. godine.³⁵ Caspar David Friedrich umro je 7. svibnja 1840. godine u Dresdenu.³⁶

8. Zaključak

Romantičarski jezik simbola i alegorija proizašao iz poezije bio je posebno naglašen unutar opusa Caspara Davida Friedricha. Takav oblik izražavanja omogućio je umjetniku slobodu korištenja i oblikovanja motiva koji su se kasnije mogli tumačiti na više načina i tako stvarati različite alegorije unutar jednog djela. Simbolizam je rezultat ideje o individualizmu

³⁴ L. SIEGEL 1978., 122.

³⁵ L. SIEGEL 1978., 122.

³⁶ A. GRAHAM-DIXON 2012., 308.

gdje se umjetniku dopušta slobodna upotreba simbola, motiva i ideja koje odgovaraju njegovom duhu. Individualizam je također omogućio Friedrichu introspektivan način slikanja prilikom kojega do izražaja dolaze njegovi subjektivni osjećaji i misli pa se tako na njegovim djelima očituju osjećaji sjete, usamljenosti te svijest o prolaznosti života. Moguće je kako nisu samo romantičarske ideje poput *Weltschmerza* i *Waldeinsamkeita* bile u potpunosti zaslužne za slikanje određene tematike, već i određeni tragični životni trenuci u slikarevom životu kao što je gubitak brata ili bolest u kasnijoj životnoj dobi.

Bitno je također napomenuti kako je Friedrich dio svoje mladosti proveo u Danskoj, pod utjecajem kulturnih obrazaca drugačijih od onih u Njemačkoj. Čini se kako je u Njemačkoj za vrijeme ranog i zrelog romantizma prevladavala jedna hipersenzibilnost, prenaplašeni osjećaj melankolije, dok je u Danskoj dominirala suzdržanost. Friedrich na svojim djelima pokazuje i hipersenzibilnost njemačkog romantizma i suzdržanost danskog neoklasicizma. Sentimentalnost se očituje u nekritičkom, nostalgичnom simbolizmu, a suzdržanost u djelima koja se bave tematikom smrti i sučeljavanjem sa strahovima.

Friedrich je nesumnjivo bio u doticaju s njemačkim filozofima i drugim umjetnicima, ali na njegovim djelima nema prenaplašenih ideja romantizma. On suptilno uvodi dijelove ideja s kojima se slaže i pod utjecajem kojih je stvarao. Ne naglašava nacionalističke elemente, nego jednostavno prikazuje sjeverno-njemačke krajolike i pokoji simbol prošlosti i identiteta njemačkog naroda. Friedricha ponajviše zanimaju tendencije romantizma u kojima se sam uspijeva pronaći i afirmirati. Za njega najdominantniju ulogu ima spiritualnost koja u romantizmu spaja tradicionalnu religioznost i prirodu. Snaga prirode, njezini meditativni učinci i kao mjesto bijega, Friedrichu su omogućili stvaranje mnoštva simboličkih pejzaža. Može se reći kako Friedrich putem umjetnosti spaja prirodu i religiju dajući im zajednički oblik.

9. Literatura

W. BENJAMIN 2007. – Walter Benjamin, *Kritika umjetnosti u njemačkom romantizmu*, Zagreb, 2007.

G. COCCHIARA 1984. - Giuseppe Cocchiara, *Istorija folklora u Evropi*, Beograd, 1984.

S. F. EISMAN 1994. – Stephen F. Eisman, *Nineteenth Century Art – A Critical History*, Slovenija, 1994.

K. FRANCKE 1895. - Kuno Francke, The Social Aspect of Early German Romanticism, *PMLA*, 10 (1895.), 83-96.

A. GRAHAM-DIXON 2012. – *Umjetnost – velika ilustrirana enciklopedija*, (ur.) Andrew Graham-Dixon, Slovačka, 2012.

A. O. LOVEJOY 1916. - Arthur Oncken Lovejoy, On the Meaning of 'Romantic' in Early German Romanticism, *Modern Language Notes*, 31 (1916.), 385-369.

A. W. PORTERFIELD 1916. - Allen Wilson Porterfield, Some Popular Misconceptions Concerning German Romanticism, *The Journal of English and Germanic Philology*, 15 (1916.), 479-511.

L. SIEGEL 1978. – Linda Siegel, *Caspar David Friedrich and the Age of German Romanticism*, Branden Books, 1978.

N. WOLF 2003. – Norbert Wolf, *Caspar David Friedrich 1774 – 1840 – The Painter of Stillness*, Njemačka, 2003.

Caspar David Friedrich's opus in the context of German Romanticism

Caspar David Friedrich was the most prominent representative of German romanticism painting in the first half of the 18th century. His opus was created under the influence of romantic tendencies typical for Germany that can be recognized by phenomena such as nationalism, individualism and symbolism. Friedrich's style was marked by education in Denmark, where he developed his artistic expression under the influence of neoclassical painters at Copenhagen Academy and Dutch baroque landscapes. Arriving in Dresden, Friedrich had fallen under the influence of contemporary romantic ideas and began to think about religion, mysticism and national consciousness. His opus mostly consists of landscapes that represent philosophical, religious or political allegories with a specific language of symbols that he takes over from origin myths, Christianity and romantic poetry. Friedrich emphasizes the meditative effect of nature and represents a man in his landscapes as a romantic intellectual who wanders through nature in search of solitude and redemption.

Caspar David Friedrich, German Romanticism, Landscape Painting, Symbolism

Slikovni materijali

Slika 1: Adam Elsheimer, *Bijeg u Egipat*, o. 1609., ulje na bakru, Alte Pinakothek, München
[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Flight_into_Egypt_\(Elsheimer\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Flight_into_Egypt_(Elsheimer))

Slika 2: Caspar David Friedrich, *Veliki grob pored mora*, 1806-7., olovka, kist i sepija, Staatliche Kunstsammlungen, Weimar
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/5/508fried.jpg>

Slika 3: Caspar David Friedrich, *Križ u planinama*, 1805-6., olovka i sepija, Staatliche Museen, Berlin
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/5/507fried.jpg>

Slika 4: Caspar David Friedrich, *Križ u gori*, 1808., ulje na platnu, oltar Tetschen, 1808., Gemäldegalerie, Dresden
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/1/104fried.jpg>

Slika 5: Caspar David Friedrich, *Opatija u hrastovoj šumi*, 1809-10., ulje na platnu, Schloss Charlottenburg, Berlin
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/1/106fried.jpg>

Slika 6: Caspar David Friedrich, *Groblje u snijegu*, 1826., ulje na platnu, Museum der bildenden Künste, Leipzig
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/4/404fried.jpg>

Slika 7: Caspar David Friedrich, *Ulaz u groblje*, 1825., ulje na platnu, Gemäldegalerie, Dresden
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/4/401fried.jpg>

Slika 8: Caspar David Friedrich, *Stablo s vranama*, 1822., ulje na platnu, Louvre, Pariz
<https://www.wga.hu/art/f/friedric/3/303fried.jpg>

Slika 9: Caspar David Friedrich, *Žena na prozoru*, 1822., ulje na platnu, Nationalgalerie, Berlin

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/3/307fried.jpg>

Slika 10: Caspar David Friedrich, *Sestre na balkonu*, 1820. ulje na platnu, Ermitaž, St. Petersburg

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/2/214fried.jpg>

Slika 11: Caspar David Friedrich, *Na brodu*, 1819., ulje na platnu, Ermitaž, St. Petersburg

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/2/212fried.jpg>

Slika 12: Caspar David Friedrich, *Ledeno more*, 1824., ulje na platnu, Kunsthalle, Hamburg

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/3/309fried.jpg>

Slika 13: Caspar David Friedrich, *Izlazak mjeseca na moru*, 1822., ulje na platnu, Nationalgalerie, Berlin

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/3/305fried.jpg>

Slika 14: Caspar David Friedrich, *Lovac u šumi*, 1814., ulje na platnu, privatna kolekcija

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/2/206fried.jpg>

Slika 15: Caspar David Friedrich, *Lutalica iznad magle*, 1818., ulje na platnu, Hamburger Kunsthalle, Hamburg

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/2/209fried.jpg>

Slika 16: Caspar David Friedrich, *Promatranje mjeseca*, 1819-20., ulje na platnu, Gemäldegalerie, Dresden

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/2/213fried.jpg>

Slika 17: Caspar David Friedrich, *Muškarac i žena promatraju mjesec*, 1824., ulje na platnu, Nationalgalerie, Berlin

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/3/310fried.jpg>

Slika 18: Caspar David Friedrich, *Redovnik pored mora*, 1809., ulje na platnu, Nationalgalerie, Berlin

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/1/105fried.jpg>

Slika 19: Caspar David Friedrich, *Riesengebirge*, 1830-5., ulje na platnu, Nationalgalerie, Berlin

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/4/409fried.jpg>

Slika 20: Caspar David Friedrich, *The Grosse Gehege near Dresden*, 1832., ulje na platnu, Gemäldegalerie, Dresden

<https://www.wga.hu/art/f/friedric/4/410fried.jpg>

Slika 21: Caspar David Friedrich, *Ciklus života*, 1835., ulje na platnu, Museum der bildenden Künste, Leipzig

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Stages_of_Life

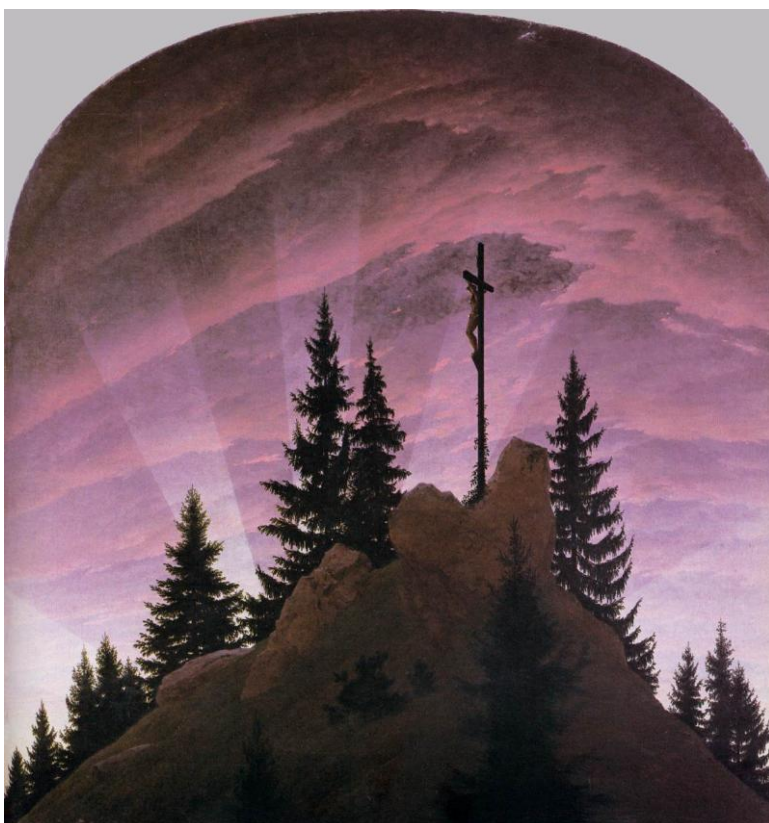
Slika 1 „Bijeg u Egipat“

Slika 2 „Veliki grob pored mora“

Slika 3 „Križ u planinama“

Slika 4 „Križ u gori“

Slika 5 „Opatija u hrastovoj šumi“

Slika 6 „Groblje u snijegu“

Slika 7 „Ulaz u groblje“

Slika 8 „Stablo s vranama“

Slika 9 „Žena na prozoru“

Slika 10 „Sestre na balkonu“

Slika 11 „Na brodu“

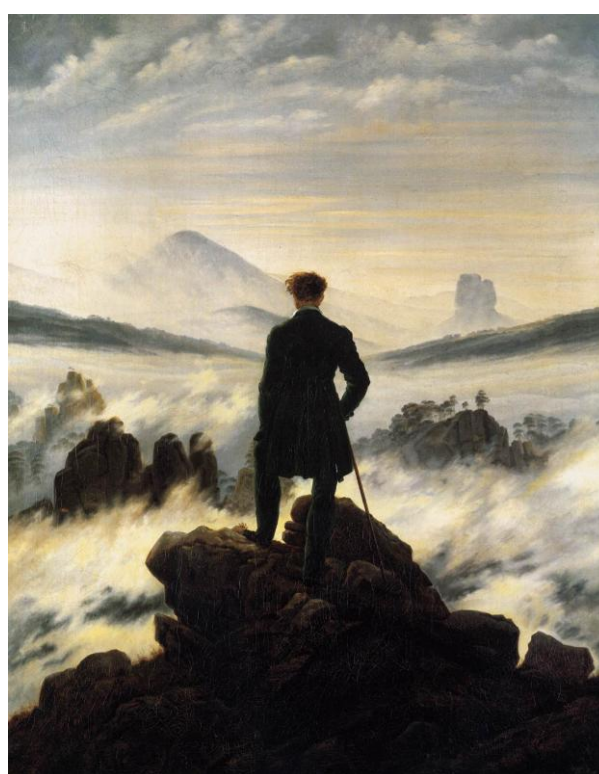
Slika 12 „Ledeno more“

Slika 13 „Izlazak mjeseca na moru“

Slika 14 „Lovac u šumi“

Slika 15 „Lutalica iznad magle“

Slika 16 „Promatranje mjeseca“

Slika 17 „Muškarac i žena promatraju mjesec“

Slika 18 „Redovnik pored mora“

Slika 19 „Riesengebirge“

Slika 20 „The Grosse Gehege near Dresden“

Slika 21 „Ciklus života“